

74, 10%

Б 74

Алла Богуш, Наталія Маліновська

М

етодика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку

ДО ПРОГРАМИ «ОБЕРІГ»

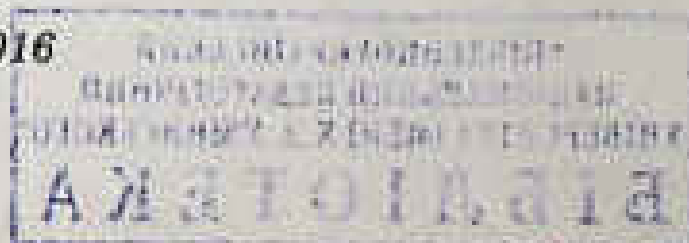
АЛЛА БОГУШ, НАТАЛІЯ МАЛІНОВСЬКА

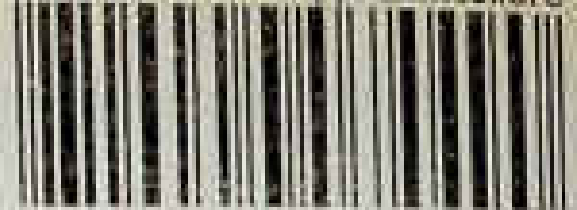
Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку

Навчально-методичний посібник

Київ 2016

УДК 373.2.015.31:811.161.2(07)

ББК 74.102

Б 74

*Схвалено Державною науковою установою
«Інститут модернізації змісту освіти»
для використання в дошкільних навчальних закладах
(лист №2.1/12-Г-58 від 17.02.2016 р.)*

Експерти:

Піроженко Т. О. – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Луценко І. О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дитячої творчості Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Рецент А. В. – завідувач сектора відділу дошкільного розвитку ДНУ «ІМЗО».

Кауліва Н. В. – методист вищої категорії відділу дошкільного розвитку ДНУ «ІМЗО».

Богуш А.

Б 74 **Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку : навчально-методичний посібник / А. Богуш, Н. Малиновська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2016. – 392 с.**

ISBN 978-966-194-242-3

У навчально-методичному посібнику розкрито особливості становлення і розвитку мовлення дітей першого, другого і третього років життя: передмовні стадії (гукання, гулення, трелі, белькіт), розуміння мовлення дорослих, оволодіння активним мовленням (звуконимови, словник, граматична будова мовлення, діалогічне, монологічне мовлення); орієнтовні показники розвитку мовлення дітей; подано методику розвитку мовлення дітей на першому, другому і третьому роках життя; презентовано ігри-заняття, покази, дидактичні мовленнєві ігри, конспекти спостережень, занять з картинками, художніми текстами, сценарії розваг і т. ін.; подано діагностичні методики щодо оцінки рівня розвитку мовлення дітей; роботу вихователя з дітьми в повсякденному житті і роботу із сім'ями; у додатках розміщено дидактичний матеріал для вихователів (тексти художніх оповідань, казок, ігри, пальчикова гімнастика і т. ін.).

Навчально-методичний посібник адресований вихователям груп раннього віку, батькам, студентам педагогічних ВНЗ, які будуть працювати з дітьми раннього віку.

ISBN 978-966-194-242-3

ББК 74.102

© Богуш А., Малиновська Н., 2016

© Видавничий Дім «Слово», 2016

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО
БІБЛІОТЕКА

PD 7449

24719
m

ЗМІСТ

Вступне слово.....5

Розвиток мовлення дітей першого року життя

Вікові особливості становлення і розвитку мовлення дітей від народження до 6 місяців.....8

Зміст мовленнєвого розвитку дітей від народження до 6 місяців.....14

Методика розвитку голосових реакцій і звуко-наслідування у дітей від народження до 6 місяців.....16

Характеристика мовленнєвого розвитку дітей 6-12 місяців.....28

Зміст розвитку мовлення дітей від 6 місяців до одного року.....35

Методика розвитку мовлення дітей від 6 місяців до 1 року.....37

Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 6 місяців до 9 місяців.....51

Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 9 місяців до одного року.....55

Розвиток мовлення дітей другого року життя

Вікові особливості розвитку мовлення дітей другого року життя.....64

Зміст і завдання розвитку мовлення дітей другого року життя.....85

Методика розвитку мовлення дітей на другому році життя.....93

Методика роботи з картинками на другому році життя.....	104
Заняття з розвитку мовлення на другому році життя від 1 року до 1 року 6 місяців.....	111
Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 1 року 6 місяців до 2-х років.....	121
Розвиток мовлення дітей третього року життя	
Вікові особливості розвитку мовлення дітей.....	149
Зміст розвитку мовлення дітей третього року життя.....	165
Методика розвитку мовлення дітей третього року життя.....	170
Методика роботи з картинками в першій молодшій групі.....	183
Методика використання художніх творів у роботі з дітьми третього року життя.....	192
Заняття з розвитку мовлення з дітьми третього року життя.....	202
Робота з розвитку мовлення в повсякденному житті.....	276
Роль сім'ї в розвитку мовлення дітей раннього віку.....	285
Планування роботи з розвитку мовлення у групах раннього віку.....	294
Діагностувальні методики розвитку мовлення дітей раннього віку.....	298
Додатки.....	313
Література.....	386

ВСТУПНЕ СЛОВО

Раннє дитинство охоплює дітей віком від народження до 3^є років. Відповідно до вікової періодизації ранній вік поділяється на такі періоди: період новонародженості – від народження до 10 днів; період немовляти – від 10 днів до 1 року; ранній вік або переддошкільний – 2^{га} і 3^{тя} роки життя.

У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дитини. Своєчасний розвиток мовлення дитини, у свою чергу, є підґрунтям розвитку мислення, психічного і розумового розвитку особистості дитини. Відомо, що затримки і вади мовлення негативно впливають на психіку дитини і особливо на формування навичок спілкування з іншими дітьми, ведуть до замкненості, відчуженості малюка в системі «дитина-одноліток», негативно позначаються в подальшому перебуванні дитини в дошкільному закладі і в першому класі школи. Виникає запитання: «Коли ж потрібно починати роботу з дитиною з розвитку мовлення?». Відповідь може бути однозначною – з першого дня життя дитини. Дитина починає своє життя криком, голосовою неусвідомленою реакцією на нові умови життя, повідомляє матері, що вона народилась і «закликає» її до спілкування.

Зазначимо, що розвиток мовлення немовляти відбувається здебільшого у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною, який супроводжує всі свої дії і процеси догляду за немовлям «розмовами» з ним, багаторазовим повторенням голосових проявів дитини в період активного неспання на позитивному тлі (гукання, гулення, трелі, белькіт).

Таке емоційне мовленнєве спілкування проводять як індивідуально з кожною дитиною, так із кількома дітьми в ході спеціально організованих ігор-занять у манежі (чи на руках), на килимку і т. ін. Дорослим слід пам'ятати, що розвиток мовлення дітей періоду немовляти і раннього віку залежить від кількості індивідуальних і групових «розмов», ігор-занять, показів, тобто від характеру мовленнєвої активності дитини впродовж дня.

Організоване і цілеспрямоване навчання дітей спілкування, розвиток активного мовлення здійснюється вихователями у групах раннього віку відповідно до чинних програм, рекомендованих МОН України («Оберіг», «Соняшник», «Я у Світі»), та відповідних мовленнєвих розділів комплексних програм («Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкільня», «Дитина в дошкільні роки та ін.»).

Водночас позитивних результатів у своєчасному мовленнєвому розвитку кожної дитини можна досягти лише за умови спільної роботи вихователів ДНЗ і сім'ї. Отже, завдання педагогічної просвіти батьків щодо розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку покладається на педагогічний персонал дошкільних закладів.

Зазначимо, що методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку, яка представлена в навчально-методичному посібнику, ґрунтується на мовленнєво-діяльнісному та діяльнісно-особистісному підходах. Мовленнєво-діялісний підхід вимагає організації активної пізнавально-мовленнєвої діяльності дітей із першого року життя в умовах сім'ї та групах раннього віку в ДНЗ. Діялісно-особистісний підхід передбачає реалізацію принципу індивідуального підходу, організації індивідуальних занять з мовленнєвого розвитку дитини з поступовим збільшенням кількості дітей на одному занятті до 2-4, надалі до 8-10 (третій рік життя).

Зазначимо, що подані у навчально-методичному посібнику конспекти занять є орієнтовними. Вихователі та

батьки можуть розробляти свої варіанти занять, вносити творчі завдання відповідно до індивідуально-психологічних особливостей і розвитку мовлення кожної дитини.

У процесі підготовки навчально-методичного посібника було використано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку: фізіологів (А. Іванов-Смоленський, М. Кольцова, М. Красногорський, І. Сеченов), психологів (Б. Баєв, Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Калмикова, О. Лурія, А. Маркова, Д. Ніколенко, Т. Піроженко, С. Рубінштейн), лінгвістів (О. Гвоздев, О. Потебня та ін.), педагогів (Н. Аксаріна, Ю. Аркін, Г. Лоза, Т. Науменко, В. Петрова, М. Попова, Е. Радіка, Г. Розенгарт-Пупко, А. Фролова та ін.), лінгводидактів (А. Богущ, Н. Гавриш, К. Крутій, Є. Тихеева, Л. Федоренко та ін.), матеріали із навчального посібника для студентів А. Богущ «Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку». – К.: Видавничий Дім «Слово», 2003 р. та тексти конспектів занять, показів і розваг із навчально-методичних посібників практиків (вихователів, методистів, педагогів).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості становлення і розвитку мовлення дітей від народження до 6 місяців

Розвиток мовлення дітей у ранньому віці – одне з найважливіших завдань педагогіки раннього віку. Розвиток мовлення тісно пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення тощо) і водночас є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини.

Перші роки життя дитини мають вирішальне значення для подальшого розвитку її мовлення. Більшість із причин, що зумовлюють затримку розвитку та дефекти мовлення дітей старшого віку залежать від умов їхнього життя в ранньому віці.

Розвиток мовлення дітей раннього віку вчені поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5-2 роки) та другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5-2 роки – 3 роки).

Перший рік життя – це підготовчий період, у середині якого виділяють три етапи.

На першому етапі (1 місяць – 5-6 місяців) провідною діяльністю є емоційне спілкування дитини з дорослим. Цей етап характеризується появою перших передмовленнєвих реакцій. Дитина розпочинає своє життя криком. Крик новонародженого – ознака нормального розвитку людини в організмі матері. Крик – це вроджена безумовна рефлексорна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Кри-

ки не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти. Крики не є результатом наслідування чи звички.

Із фонетичного боку, крик – це видих при звуженій голосовій щілині і більш чи менш відкритою порожниною рота – утворюється звук голосного типу різного ступеня відкритості.

У педагогіці довгий час панувала думка, що в дитячих криках відсутні будь-які звуки мови. У другій половині ХХ ст. в окремих дослідженнях було доведено, що у криках дитини можна виділити окремі моменти, які сприймаються на слух як звуки, що нагадують фонемі «а» та «е». Хоча, звісно, ці звуки за їх акустичними характеристиками не можна ототожнювати зі звуками мови. Подібні звуки спостерігаються і у птахів, їх не можна назвати фонемами, оскільки в дітей цього віку ще нерозвинений артикуляційний апарат, відсутній і фонематичний слух. Яку ж функцію виконує крик? Крик – це сигнал небезпеки, дитячого неблагополуччя. Крик новонародженого відразу викликає неспокій у батьків. Дорослі намагаються будь-якими способами заспокоїти дитину (беруть на руки, колишують, возять у колясці і тощо), крики поступово набувають умовно-рефлекторного характеру. У криках дітей досить рано спостерігаються голосові нюанси, які дають можливість матері безпомилково визначати, що ж означає цей крик. Мати вже в перші тижні життя може розрізнити, що означає крик дитини: біль, голод, чи те, що вона мокра. Водночас крик не усвідомлюється дитиною, та все ж не можна ігнорувати роль криків у розвитку мовленнєво-рухового аналізатора. Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарата до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання. Саме тому дорослі не повинні лякатися дитячих криків, це цілком закономірне явище у становленні звуковимови. Натомість це не означає, що дитина мусить увесь час кричати. Голосні крики впродовж тривалого часу в перші місяці життя – це сигнал нездорового стану організму, дитині потрібна лікарська допомога.

Упродовж першого місяця життя в короткі проміжки активного неспання на руках у дорослого відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить тяжко викликати в дитини відповідну реакцію, отже, ініціатива спілкування належить дорослому.

На другому місяці життя значно збільшується тривалість періоду активного неспання. Це дозволяє дорослому спілкуватися з дитиною не тільки на руках, а й у ліжку чи в манежі.

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу, що одержали назву «гукання». На відміну від крику, гукання – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого. Ось чому спілкування дитини з дорослим упродовж другого місяця життя повинно мати характер «розмови»; дорослий сам заграє з дитиною, посміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати посмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау». На кінець другого місяця дитина починає фіксувати зорові і слухові подразники, довго сміється, якщо з нею розмовляє дорослий; слідкує поглядом за іграшкою, що рухається.

Після двох місяців активність голосових реакцій зростає, відтепер дитина промовляє звуки не тільки у відповідь на мовлення дорослого, але й тоді, коли його побачить, при його наближенні до дитини. Перші звуки, які відтворює немовля уже в перші тижні життя, є злиті сполучення, що складаються здебільшого з гортанних і губних звуків: гх, пех, мг, бг і т. ін. Дитина безперервно вправляється у їх вимові. За своїм фонетичним складом перші звуки, що їх відтворює дитина, нагадують голосні а, е, у; до них додається у вигляді придихування звук, близький до [х] і до гортанного [р]. Із приголосних, надалі, одними з перших з'являються губні м, п, б; потім ідуть зубні д, т і, нарешті, шиплячі.

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування відте-

пер належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»). На третьому місяці дитина вже розрізняє звуки різної висоти.

Водночас зауважимо, що означені позитивні зміни відбуваються за умови, якщо дорослий у попередні місяці постійно спілкувався з дитиною на позитивному тлі. Поява позитивної емоційної голосової реакції дитини на дорослого в цей період є підґрунтям виникнення і розвитку нових форм спілкування, зокрема наслідування звуків.

На четвертому місяці спілкування між дорослим і дитиною відбувається вже на тлі голосових реакцій. У цей період збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «тиль», «ррр», «фр», «співучі звуки»: «о-о-о-е», «а-е-е-а». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання.

Зауважимо, що дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові прояви. Згодом вони зникають і в дітей.

Гулення – це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати.

На стадії гулення звуки промовляються під контролем слуху, діти вже прислуховуються до своїх голосових реакцій. Відтепер дорослий може спілкуватися з дитиною на відстані, перегукуватися з нею, викликати звуконаслідування. У кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування голосовими реакціями гукання і гулення. У чотири місяці з'являється стадія передмовленневих реакцій, яку називають «трелями» («аль-ле-е-ли-аги-аи» тощо).

За показниками нервово-психічного розвитку дітей першого року життя, що були розроблені М. Щеловановим, діти в чотири місяці вже можуть за звуком визначати місцезнаходження предмета, знаходити дорослого за звуком або джерело звука.

На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона підповзає до свого сусіда, посміхається, промовляє окремі звуки (гулить). Якщо дитина побачить дорослого, вона проявляє цілу низку голосових реакцій, що звернені до нього, «закликає» дорослого підійти до неї, довго «гулить», розрізняє тон, з яким до неї звертаються дорослі.

На кінець першого півріччя діти вже розуміють ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести.

У період переходу від етапу гулення до белькоту (у віці 5-7 місяців) спостерігається досить велика кількість звуків, що їх промовляють діти без будь-якого зовнішнього стимулу. У процесі спонтанної голосової активності між слуховим і мовленнєворуховим аналізаторами встановлюється міцний функціональний зв'язок на базі «звукового вантажу» ще до появи белькота. Відтак, потрібно створити сприятливе «звукове середовище» у групах (чи в сім'ї), навіть, для наймолодших дітей.

На межі 5-6 місяців з'являється белькіт. З фонетичного боку, белькіт – це найбільш складне голосове утворення, він нагадує слова – склади (ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-дя), які рівномірно повторюються.

Ще й сьогодні залишається дискусійним питання, в якому віці з'являється і скільки триває стадія белькоту. Одні вчені стверджують, що белькіт з'являється у 2-3 місяці, інші – в 5-6 місяців. Дискусійним залишається питання і щодо функції белькоту. Одні вчені вважають, що белькіт виникає на основі наслідування звуків дорослих і виконує функцію спілкування, інші – розглядають белькіт як дитячу забаву, гру, яка ніякого відношення до мовлення немає.

Зазначимо, що белькіт, як і попередні стадії голосових реакцій (гукання, гулення), є вродженою голосовою реакцією, яка не може виконувати функцію спілкування. Белькотуть і глухі діти. До того ж, у белькоті дітей різних національностей спостерігається чимало спільних звуків, він має «інтернаціональний» характер. Так, за даними В. Бельтюкова і А. Салахової, в белькоті дітей, за якими вони спостерігали, 79% звуків наближалися за своїми акустичними оз-

наками до англійської, німецької і французької мов. Отже, белькіт – це вроджений автономний процес, це вияв певної програми, що передається дитині у спадковість, і закладена в результаті історичного накопичення мовленнєворухових реакцій. Для активного наслідування мовлення дорослого в період белькоту в дитини ще не дозріли відповідні сенсорні й моторні центри. Тільки після 6 місяців у малюка з'являється «самонаслідування» звуків і складів [2].

Існує думка, що з белькоту започатковується власне активне мовлення дитини. Ті звуки, що були в період белькоту (губні), дитина швидше і легко промовляє, а ті, що не зустрічалися в белькоті (шиплячі, свистячі, р), вимовляються значно пізніше, важче і з помилками.

Отже, белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Таким чином, становлення передмовленнєвих голосових реакцій у першій половині року називають передмовленнєвим періодом, у процесі якого відбувається:

- підготовка дихальної системи до реалізації голосових реакцій;
- утворення недиференційованих голосових шумів; звуків (із 3 до 6 місяців);
 - гулення;
 - утворення голосових недиференційованих гортанних, глоткових, ротових, губних шумів та окремих невизначених мовленнєвих звуків;
- белькіт як первісна форма мовленнєвого потоку, який складається з недиференційованих голосових звуків, що викликані наслідуванням.

Для подальшого розвитку мовлення дитині потрібно: навчитися виокремлювати звукокомплекси (слова) з цілого мовленнєвого потоку; здійснювати тонкий фонетичний аналіз кожного звукокомплексу; розуміти мовлення дорослих; засвоїти механізми мовлення (артикуляцію). Всі ці завдання вирішуються у процесі спілкування дитини з дорослим у другому півріччі першого року життя.

Зміст мовленнєвого розвитку дітей від народження до 6 місяців

Перший місяць (10 днів – 1 місяць):

· у процесі емоційного спілкування дитини з дорослим (провідної діяльності) викликати першу емоційну реакцію на голос дорослого – посмішку у відповідь на розмову дорослого.

Один-два місяці

· у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною викликати зорове зосередження на обличчі і розмові дорослого;

· на кінець місяця навчити прислуховуватися до голосу чи предмета, що звучить; викликати посмішку у відповідь на розмову та перші звукові передмовленнєві комплекси – гування (агу-агу-агу), стимулювати їх багаторазове повторення;

· стимулювати прояви мовленнєвих реакцій у дитини не тільки на руках, а й у ліжку (чи манежі);

· у відповідь на ніжні ласкаві слова дорослого викликати перші голосові реакції, що нагадують гортанні і губні звуки (г, кх, к, мг, бг);

· розвивати вміння уважно вдивлятися в обличчя дорослого, який розмовляє з нею; вміння прислуховуватися до різних звуків: мовлення дорослого, звучання різних іграшок (дзвіночки, брязкальця);

· розмовляти з дитиною, загравати з нею, посміхатися, затримувати на собі погляд дитини, викликати звуконаслідування; слідкувати поглядом за іграшкою, що рухається і звучить.

Два - три місяці

· викликати слухове і зорове зосередження на розмові дорослого, предметах та іграшках;

· стимулювати емоційні позитивні прояви у процесі спілкування з дорослим (комплекс пожвавлення) та голосові реакції: гулення, в яких переважають приголосні звуки (тіль-

тіль, фрру, фрррі, кх-кх та ін.), та співуче гулення, трелі з голосних звуків (а-а-а-а, о-о-о-о, у-у-у-у, ау-у-у-уг ін.);

- досягти ініціативного спілкування дитини;
- розвивати вміння розрізняти звуки різної висоти; стимулювати активне звуконаслідування.

Три - чотири місяці

- домогтися спілкування дорослого з дитиною на основі голосових реакцій, мовленнєвих звуків;
- стимулювати: промовляти голосно звуки, голосно сміятись у відповідь на звернення, гуліти;
- проспівувати «співуче гулення» – трелі (а-а-а-а, о-о-о-о, ау-ау-ау, еі-еі-еі, аль-де-лі, аги-гі);
- викликати слухове зосередження, вчити прислуховуватися до своїх голосових проявів, перегукуватися з дорослим, стимулюючи звуконаслідування;
- розвивати вміння відшукувати за звуком місцезнаходження дорослого чи предмета.

Чотири - п'ять місяців

- вчити спілкуватися за допомогою мовленнєвих звуків з іншими дітьми (своїми однолітками в манежі); реагувати на тон дорослого, розуміти різні ситуації спілкування під час годування, одягання, вкладання спати;
- розвивати здатність уважно слухати і розрізняти звуки (знайомий голос, звучання іграшки);
- викликати звуконаслідування (гулення, трелі); підтримувати белькотання (промовляння окремих складів) ма-ма-ма, та-та-та, бу-бу-бу;
- активізувати повторення дитиною складів за дорослим.

П'ять - шість місяців

- розвивати в дітей розуміння мовлення дорослого;
- стимулювати активне белькотання, повторення за дорослим складів (па-па-па, тя-тя-тя, ба-ба-ба, ма-ма-ма);
- вчити розуміти міміку і жести дорослих у різних ситуаціях спілкування;

- розвивати артикуляційний апарат дитини, мовленнєве дихання, фонематичний слух.

Показники розвитку дитини 6 місяців

- володіє рухами сидіння, повзання, хапання;
- здатна до перших цілеспрямованих дій, координації зору, слуху, рухових дій;
- белькоче, активно звуконаслідує склади (ма-ма-ма, та-та-та);
- розуміє мовлення дорослих у знайомих ситуаціях спілкування [15, с. 23-26].

Методика розвитку голосових реакцій і звуконаслідування у дітей від народження до 6 місяців

Зазначимо, що роботу з розвитку перших передмовленнєвих проявів потрібно починати з перших тижнів життя дитини на індивідуальних мовленнєвих заняттях (з кожною дитиною окремо) у спеціально відведений для цього час: не раніше 15-20 хвилин після годування і не пізніше як за 20-25 хвилин до сну.

3-4 тижні – 2,5-3 місяці. До трьох місяців ігри-заняття мають свою специфіку. У кінці першого місяця життя, як тільки нервова система дитини починає сприймати зовнішні подразники, необхідно розвивати у дитини зорове і слухове зосередження на іграшках, що звучать, рухомих предметах, дорослому, який розмовляє.

Із 3-4 тижнів дорослий розмовляє з дитиною, нахилившись над нею, з метою викликати зосередження на обличчі дорослого. Як можна частіше і довше необхідно розмовляти з дитиною, надавати голосу співучу інтонацію. Викликати у дитини відповідну посмішку, звуки, рухи, «комплекс пожвавлення». Дорослий в іграх-заняттях повинен закріплювати емоційно-позитивний стан. З 1-1,5 місяців викли-

II. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості розвитку мовлення дітей другого року життя

Другий рік життя – період інтенсивного і швидкого розвитку мовлення дітей. Упродовж другого року життя відбувається подальший розвиток мовлення в таких напрямках: а) розвиток розуміння мовлення дорослих; б) формування функції узагальнення в мовленні; в) збагачення і активізація словника; г) розвиток здібності наслідування і вдосконалення звуковимови; д) формування граматичної будови рідної мови. Розглянемо кожний із цих напрямів.

Розуміння мовлення дорослих. На початку другого року життя, в 1 рік і 2-3 місяці дитина починає швидко встановлювати зв'язок між словом і предметом, відбувається подальше розуміння мовлення дорослих («дай ручку», «візьми», «сядь», «встань»). Насамперед діти розуміють дії, що пов'язані з доглядом за дитиною, та свої власні дії (відкрий рот, заплющ очі, похитай голівкою, підними суконьку, посади ведмедика тощо) в певній конкретній ситуації. У цьому зв'язку потрібно розширювати запас слів, що їх зрозуміла б дитина, у простих, зрозумілих для дитини побутових ситуаціях.

До 1 року 3-4 місяців діти повинні знати своє ім'я, імена близьких людей, назви предметів побуту, що найбільш часто вживаються у процесі догляду за дитиною, засоби руху,

назви кількох тварин і рослин найближчого довкілля. Розуміти слова, що означають частини тіла людини (руки, ноги, голова, очі, ніс, рот, вуха) і тварин. Діти повинні також розуміти слова, що означають дії в побутових процесах (умиватися, одягатися, їсти, пити, спати, гуляти тощо), окремі побутові (лягай, сідай, будемо одягатися) та ігрові (будемо грати, зніми, надягни, прокоти, склади) дії.

Поступово розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової ситуації. Діти починають розуміти запитання дорослого: «Де?» («Де собачка?», «Де ляля?», «Де тьотя Оля?»), вони правильно реагують на запитання, знаходять і подають потрібний предмет чи об'єкт.

У зв'язку з подальшим розвитком розуміння мовлення на другому році життя необхідно звертати увагу дітей на назву якостей, властивостей, стану, ознаки знайомих предметів (великий м'яч, маленька лялька, червоний м'яч, червона машина, солодке яблуко тощо). Вихователь говорить: «Подивись, Галинко, який у мене великий ведмедик, а в тебе маленький ведмедик – біленький». «Юлю, подивись, який у мене великий синій м'яч. А в тебе маленький м'ячик, червоний м'ячик. Покажи, де великий синій м'яч. Дай мені маленький червоний м'яч». «Ірочко, посади на стільчик великого коричневого ведмедика. Дай мені маленького біленького ведмедика» тощо.

В 1 рік і 3-4 місяці діти вже розуміють прості речення, з якими до них звертається дорослий, передає словами смислові відношення між предметом і дією, предметом і його властивістю; розуміють окремі пояснення дорослого.

Наприклад, дитина (1 рік 3 місяці) намагається нанизати кільця на паличку, але вони не проходять. Вихователь показує дитині, як потрібно нанизувати кільця і пояснює, що один кінець палички товщий, а другий – тонший, кільця легше нанизуються на тонший кінець палички. Після цього дитина вже не помиляється. Вона попередньо розглядає обидва кінці палички і обирає більш тонкий, на який і нанизує кільця.

У другому півріччі діти другого року життя повинні розуміти слова, що означають стать людини (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя), вік (бабуся, дідусь, тьотя, дівчинка, дядя, хлопчик). Розуміти назву предметів у кімнаті і поза нею (в саду, на городі, на ділянці, на вулиці), живі і неживі об'єкти, назву кімнат житла, де перебуває дитина (спальна, умивальна, роздягальна кімнати, групова, зала), вільно орієнтуватися в них, знати їх призначення.

Вихователь повинна формувати розуміння ситуацій, що передаються за допомогою прийменників, прислівників (в, на, там, тут і т. ін.). Наприклад: «Тарілка стоїть на столі. У тарілці суп. Тут лежить хліб. Там стоїть чашка. У чашці молоко».

У другій половині другого року життя дітей потрібно вчити розуміти слова «можна», «не можна», а також вказівки дорослого щодо поведінки дітей у групі, та взаємовідносин з іншими дітьми. Наприклад: «Не заважай Петрику дивитися книжку», «Не можна забирати іграшки в Тарасика». Потрібно попросити. Скажи: «Дай мені, Тарасику, іграшку».

На кінець другого року діти починають розуміти за описом дорослого минулі події. Наприклад: «У Сергійка дома є маленький біленький собачка», «На прогулянці діти бачили машину, бі-бі-бі». З метою розвитку розуміння мовлення вихователю потрібно вживати утішки, забавлянки, віршики. Мовлення дорослого на другому році життя стає основним регулятором поведінки дитини.

Дитина проходить такі послідовні етапи у розвитку розуміння мовлення. Так, на початку другого року життя дитина виконує вже низку дій за вказівкою дорослого: загальні дії («Дай», «Принеси», «Поклади», «Одягни»); конкретні («Йди в спальню», «Пішли обідати», «Йди на гірку»); складні системні дії у відповідь на вимогу дорослого («Побудуй башту», «Натягни кільця на паличку пірамідки»). У другій половині року дитина виконує більш складні словесні доручення («Візьми зайчика і віддай його Оленці», «Піди приведи до мене Сашка», «Віднеси бабусі свою шапочку», «Візьми в Олі чашку і віддай її татові»); впізнавання і називання предметів,

що зображені на картинках і кубиках («Принеси мені кубик із зайчиком», «Знайди кубик, де намальована машина»). Розвиток розуміння мовлення виявляється в тому, що дитина а) починає правильно співвідносити слово, що чує, з предметом (дією, ознакою) незалежно від конкретних ситуацій; б) знайоме слово набуває узагальненого характеру. На кінець другого року життя дитина розуміє майже всі слова, які їй говорить дорослий, відносно предметів, що її оточують.

Дитина починає розуміти різні словесні доручення, назви дій та інструкцій до їх виконання, що проходить кілька стадій відповідно до навчання та засвоєння дій: 1) відсутність реакції чи неадекватна реакція; 2) правильне виконання дії; 3) ускладнення дії чи її модифікація.

Внаслідок розуміння інструкції мовлення для дитини стає носієм мети дій, які вона здійснює. Це дозволяє керувати поведінкою дитини з допомогою мовлення. Розуміння інструкцій є однією з найважливіших умов формування своєрідних стосунків дитини і дорослого, які виникають у їхній спільній діяльності.

Розвиток мовленнєвих узагальнень. На другому році життя відбувається формування однієї з основних особливостей другої сигнальної системи – функції узагальнення.

Функція узагальнення формується стрибкоподібно. Різкий стрибок у розвитку узагальнень відбувається в період 1 року 2 місяців – 1 року 3 місяців, потім уже після 1 року 9 місяців. Опишемо їх.

Наочне узагальнення полягає в тому, що дитина групує предмети за найбільш яскравими зовнішніми ознаками, найчастіше кольоровими.

Слова-імена – дитина на основі дій з предметами об'єднує зорові тактильні образи в єдине цілісне уявлення про предмет. Назву предмета дитина відносить до того предмета, з яким активно діє.

На кінець другого року життя з'являється узагальнення на основі загальних ознак, незалежно від кольору, величини, форми. З'являються «істинні узагальнення». М. Кольцова описує кілька етапів розвитку узагальнень у дітей. Для

дітей другого року життя є характерними перші два етапи словесних узагальнень.

Перший етап (0 ступінь узагальнень) – слово для дитини заміщує чуттєвий образ одного конкретного предмета (собачка тільки той, який у руках дитини). На цьому етапі перебувають діти кінця першого – початку другого року життя. Проілюструємо прикладами із книги М. Кольцової.

Тані (1 рік 3 місяці) вперше подарували м'яч – червоно-синій, маленький. Вона із задоволенням грала з ним, називала його «тікь» (м'ячик).

– Це – тьотя (Катя, лялька), це тікь, – пояснювала дівчинка тим, хто виявляв до неї увагу. Та через певний час їй показали інший м'яч, великий, зелено-білий і сказали, що це м'ячик Віті.

– Не, – сказала дівчинка, негативно хитаючи головою, – не. Тоді їй дали в руки маленький чорний м'ячик і спитали, що це. Дівчинка не знала, що це також м'ячик. Для неї м'ячем залишився тільки її червоно-синій м'ячик.

Катрусі 1 рік 1 місяць. Вона знає слово «ваза» (ва) і пов'язує його із зеленою керамічною вузькогорловою посудиною, в якій стоять квіти. Через певний час у квартирі з'являється кришталева ваза з широким дном для фруктів. Катруся на ствердження дорослих, що це також ваза, заперечує: «Не». Для того, щоб дитина піднялася на наступний вищий етап узагальнення слова, необхідно весь час показувати їй різноманітні однорідні предмети, пропонувати діяти з ними, називати їх словом.

Так, М. Кольцова описує, як відбувалося засвоєння узагальнювального смислу слова двома групами дітей від 1 року до 1 року 3 місяців. В одній групі на слово «книжка» виробляли 20 рухових рефлексів (візьми книжечку, поклади книжечку тощо), а в другій – 20 зорових умовних рефлексів. Дитині говорили: «Ось книжечка» і показували по черзі 20 різних за форматом і кольором книг. У першій групі зорові подразники були одноманітними, а дії – різноманітними; у другій – зорові вияви були різноманітними, а дія одна і та сама. Контрольне опитування засвідчило, що

для дітей першої групи слово «книжечка» стало узагальнюювальним сигналом, а для дітей другої групи – ні [9, с. 56-58].

Аналогічні дані були одержані і в процесі спостережень за дітьми. Так, дітям (1 рік 4 місяці – 2 роки) пропонувалася гра з кольоровими ковпачками. Під червоним – було сховано цукерку. Під синім – не було нічого. Місцезнаходження ковпачків відносно один одного весь час змінювалось: червоний був то зліва від синього, то справа, то попереду, то позаду. Діти повинні були підняти той ковпачок, під яким була цукерка. Одній групі дітей їхня правильна дія підкріплювалося словом «червоний» (ковпачок). Дітям другої групи словесне позначення не давалося. З'ясувалося, що діти першої групи у 8-10 разів швидше виконували завдання, ніж їхні однолітки другої групи.

На другому етапі (другий рік життя) дитина засвоює узагальнення слів першого ступеня (собака – це всі собаки (маленькі, великі, чорні, білі, живі, іграшкові і т. ін.). Зазначимо, що узагальнення формується швидше, якщо дитина активно діє з предметами і чує їх назву.

На другому році відбувається засвоєння активного словника, хоча збагачення слів проходить нерівномірно: досить повільними темпами в першому півріччі і стрибкоподібно – у другому. Наводимо орієнтовні показники збагачення активного словника дитини впродовж другого року життя:

1 рік 6 місяців – 30-40 слів;

1 рік 7 місяців – 50 слів;

1 рік 8 місяців – 100 слів;

1 рік 9 місяців – 175 слів;

2 роки – 300 слів.

Чим пояснюють учені таку стрибкоподібність збагачення словника?

Дитина набула прямоходіння, вона вільно переміщується у просторі, розширюються її контакти, вона може тепер підійти до будь-якого предмета, який її зацікавить, взяти його в руки, обстежити. Вочевидь, у неї виникають запитання щодо нового, невідомого їй предмета. Оскільки дитина

не тільки запитує, а й активно діє з предметом, вона швидко запам'ятовує його назву.

Зауважимо, що перші слова дитини мають специфічні особливості: вони ще тісно пов'язані із ситуацією, в якій діє дитина, і тільки поступово слово набуває самостійності, відривається від практики; до 1 року 8 місяців перші слова є дифузними, нестійкими, багатозначними, звуконаслідувальними; у словнику дитини здебільшого наявні іменники (назви предметів) та «універсальні» дієслова («мити» – означає мити руки, обличчя, купатися, мити посуд, підлогу, ложку тощо); назва імені дорослого виконує різні функції, які передаються інтонацією: клична інтонація, прохання, подиву, допомоги тощо.

У другому півріччі другого року життя вимога вже називається словом у називному відмінку (мама - молоко).

З'являється вимога предмета шляхом його називання. Слово вживається в називному відмінку, без зміни закінчення. Якщо раніше дитина здебільшого користувалася словом «дай», вимагаючи конкретний предмет, показувала на нього пальцем, то відтепер вона називає його словом. Відтак, дорослий повинен увесь час запитувати в дитини: «Що тобі дати?», «Скажи, що ти хочеш?». Не потрібно поспішати задовольняти її прохання, аж поки дитина не назве предмет словом. Проілюструємо прикладами.

Віта (1 рік 6 місяців 5 днів) хвора, їй не дали черевики і тримають на руках. Дівчинка хоче зійти на підлогу, вона вся вигинається і з вимогою промовляє: «Ня-ня-ня» (так вона завжди вимагала черевики). Мати запитує: «Що тобі дати?». Віта на мить зупиняється і знову вимовляє: «Ня-ня-ня». І раптом майже закричала: «Бат, бат, бат» (черевиків не було видно).

Віта (1 рік 6 місяців 9 днів) сидить за столом, їсть банан. Коли вона його з'їла, почала вимагати: «Ня-ня! Ням-ням!» – і тягнутися до іншого банана. Мати запитує: «Скажи, що тобі дати?». Віта зупинилась, довго сиділа в такій позі і раптом крикнула: «Вадан! Вадан!» [17, с. 75].

На наступному етапі з'являється вимога фразою, але спочатку з приводу відсутніх предметів: «Мамо, ябл», «Тьотя, бадан».

В 1 рік і 7 місяців дитина переходить від двослівних фраз до трьохслівних, вона вводить у речення своє ім'я: «Тьотю Катю, Віта пать», «Тату, Віта капища» (1 рік 7 місяців). У таких фразах пропущено дієслово.

Після 1 року 8 місяців дитина починає будувати фрази, до яких уводить і дію, що вимагає «двей закить» (двері зачинить), «хєб котить» (хліб кришити), «Тьотя Катя моко пінєсі» (молоко принеси).

Подальший розвиток активного мовлення відбувається після 1 року 9 місяців, у дитини з'являється описове мовлення. Перші форми описового мовлення, за даними Г. Розенгарт-Пупко, виникають у відповідь на запитання дорослого. Наприклад, «Скажи, що ти робила?». Віта: «Наймать коміки (камінці) і кить ведейко» (кинути у відерце).

Пізніше дитина починає описувати за своєю ініціативою. Віта (1 рік 9 місяців 14 днів) розповідає тьоті, яка прийшла до них: «Кить (кіт) лєзь на дєєво... Кить, кить подялісь (подралися)».

На кінець другого року життя діти вже можуть розмовляти з лялькою та іншими іграшками. Наприклад, Віта (1 рік 11 місяців 4 дні) намагається посадити ляльку, яка ніяк не сидить, і говорить: «Тато, сіді, Катю, сіді! Катю, сіді так, як Таня, сіді біля Тані» [2].

Отже, на кінець другого року життя активне самостійне мовлення дитини стає основним засобом спілкування.

Засвоєння звуків

На другому році життя дитина починає оволодівати звуковимовою рідної мови, яка охоплює два взаємопов'язаних процеси: сприймання звуків, тобто фонематичний слух і артикуляцію звуків.

Другий рік життя відносять до фонемної стадії, відтепер дитина розуміє мовлення дорослих на основі значень, що пов'язані з певним звуковим складом. Установлено по-

слідовність розвитку фонематичного слуху в дітей віком від 11 місяців до 1 року 10 місяців [2].

Насамперед діти вирізняють голосні. Надалі виникає розрізнення приголосних у такій послідовності: а) розрізнення наявності приголосних; б) розрізнення сонорних і артикульованих шумних; в) твердих і м'яких; г) назальних і плавних; д) сонорних і неартикульованих шумних; ж) губних і язикових; з) проривних і придувних; к) передньоязикових і задньоязикових; л) глухих і дзвінких; м) шиплячих і свистячих; н) плавних і йотованих.

Водночас у середині груп голосних і приголосних звуків існує певна послідовність і труднощі як у сприйнятті звуків на слух, так і в їх артикулюванні.

Вчені (В. Бельтюков, О. Гвоздев та ін.) відзначають, що дитина оволодіває з голосних передусім трьома крайніми за артикуляцією звуками: а, і, у. Особливі труднощі для дітей становлять розрізнення у вимові голосних о - у та е - і. Найпізніше у вимові з голосних з'являється звук и.

У вимові приголосних звуків так само існує певна послідовність – як у вимові, так і в розрізненні на слух. Спостереження за дітьми засвідчують, що найпершими звуками у дитини є смичні п, б, м, т', д', н'. При цьому, звуки б, п, м вимовляються легко і правильно у 90 % випадків. Помилки і пропуски означених звуків у словах спостерігаються рідко. Легко вимовляються передні і задні піднебінно-язикові і проривні звуки (т, д, г, к).

За даними вчених, приблизно в 50% випадків діти правильно вимовляють зубний звук в, передній піднебінно-язиковий [н] і м'який [л]. А за сприятливих умов виховання в 30-50% випадків спостерігається правильна вимова звуків з, с, ц, ф, х та поодинокі не закріплені випадки вимови шиплячих звуків. За несприятливих умов звуки з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л повністю відсутні до трьох років.

Засвоєння правильної вимови звуків відбувається під контролем слухового аналізатора. Сприймання звуків на слух залежить від різниці числа коливань звукової хвилі. Саме тому розрізнення схожих звуків дається дитині важ-

ко. Крім того, сприймання звука на слух залежить від тривалості його звучання. Наприклад, звук [с] (тривалість звучання 0,27 секунд) під час голосного мовлення можна почути на відстані 150 м; звук [п] (тривалість звучання 0,03 секунди) можна почути на відстані 10 м.

Для засвоєння різних звуків потрібний різний час. Так, за даними щоденникових записів О. Гвоздева, його сину Євгену для остаточно правильної вимови звука потрібно було: т – 20 днів; л – 1 місяць 1 день; ш – 1 місяць 8 днів; в – 2 місяці 24 дні; с – 1 місяць 22 дні; р – 2 місяці 11 днів; ж – 2 місяці 7 днів тощо.

Встановлено послідовність сприймання на слух і артикулювання дітьми приголосних звуків. Опишемо їх [2].

Розрізнення звуків на слух:

- Шиплячі – свистячі.
- Тверді – м'які.
- Сонорні – шумні.
- Глухі – дзвінкі.
- Проривні – фрикативні.

Поступовість становлення звуків у дитячому мовленні:

- Сонорні – шумні.
- Глухі – дзвінкі.
- Проривні – фрикативні.
- Тверді – м'які.
- Шиплячі – свистячі.

Як бачимо, найпершими і найлегшими для розрізнення на слух є шиплячі та свистячі звуки, а надалі – тверді й м'які. Досить важко дітям розрізнявати на слух проривні і фрикативні звуки. У засвоєнні артикуляції спостерігається зворотне явище. Найбільш легкими для засвоєння є сонорні і шумні, глухі, дзвінкі. Найбільші труднощі діти відчувають у вимові шиплячих і свистячих. Так, звуки ч, ш, щ, л, р з'являються на останньому етапі опанування дитиною звуковимови. Водночас не можна забувати й про індивідуальні особливості засвоєння звуковимови.

Зазначимо, що на початковому етапі спостерігається порівняно грубе, примітивне слухове розрізнення приголос-

них. Дитина на цьому етапі артикулює дуже мало приголосних, вона керується здебільшого слухом і тільки поступово, коли слух дитини набуває досконалості, починає розрізнявати глухі і дзвінкі приголосні. Відсутність у мовленні дітей цілих груп приголосних пояснюється тим, що дитиною не засвоєні деякі моменти артикуляції. Так, О. Гвоздев відзначає, що в його сина до 1 року і 9 місяців за наявності в активному словнику 87 слів були відсутніми такі приголосні звуки: губно-зубні фрикативні – в, твердий різновид проривних зубних н, д, т; африкат [ц]; твердий різновид зубних фрикативних з, с, л, н; м'який дзвінкий різновид [з'] щодо глухого м'якого [с']; всі передньонебінні (шиплячі) ж, щ, шМ, – ш, жМ, чМ; дрижачий зубний – р, рМ [2].

Зауважимо, що впродовж усього другого року життя звуковимова в дітей залишається недосконалою. Діти випускають звуки, замінюють їх іншими, більш легкими. Спостерігається також загальна пом'якшеність мовлення, уподібнення звуків один до одного, злиття двох слів в одне.

Дослідники дитячого мовлення описують типові недоліки звуковимови дітей цього віку. А саме:

- заміна звука п звуками к, ф;
- звука т звуком т';
- проривного к звуком т;
- звука б звуком п;
- звука г звуками к, д;
- звука х звуком ф;
- звука в звуком б;
- звука л звуком лМ.

На кінець другого року життя з'являється розрізнення далеких фонем, однак відсутня диференціація близьких: дитина чує звуки інакше, ніж дорослі. Вимова дитини неправильна, спотворена. Дитина не розрізняє правильну і неправильну вимову інших людей, не помічає вона і своєї вимови. До 1 року 8-9 місяців дитина однаково реагує як на правильно вимовлені слова, так і на слова, що вимовлені так само, як вона сама їх промовляє.

III. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості розвитку мовлення дітей

На третьому році життя мовлення дітей розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного мовлення.

Розуміння мовлення. На третьому році життя відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в її відносинах з оточуючими, з'являється допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання довкілля. Дорослий використовує словесні пояснення: «влітку спека», «восени туман, ідуть дощі», «лисичка живе в лісі». За допомогою слова стає можливим управління поведінкою дитини: «Там вода, не можна туди йти», «Помий руки», «Не можна кидати іграшку, вона розіб'ється».

Під впливом словесних вказівок дорослих дитина починає сама себе заспокоювати, словесно випереджувати свої дії: «Не буду битися, ляльці боляче», «Воду холодну не можна пити», «Я не буду плакати за мамою, я вже велика». В окремих випадках дитина здійснює попереднє мовленнєве планування своїх дій: «Мамо, дай м'ячик, я буду грати з ним», «Дай олівець, я намалюю дощик», «Дай зернятко, я погодую пташку».

На третьому році життя стає можливим розуміння дитиною того, що було в її минулому досвіді, а також з дитиною можна говорити про майбутні події, («Скоро свято, ти підеш на ялинку»), про те, що безпосередньо не відбивається в її відчуттях і сприйманнях, про те, що пов'язане з дитячими почуттями і переживаннями. Відтепер у дитини можна спитати, де вона була з батьками у вихідний день, кого бачила в зоопарку, куди вони збираються піти з мамою чи татом завтра, у вихідний день, які іграшки у дитини є вдома, хто купив їй нову іграшку, яка вона, що подарував дитині Дід Мороз, хто був у дитини на дні народження, які їй подарували подарунки.

На третьому році життя розуміння мовлення дитиною зростає за обсягом та якісно змінюється. Дитина полюблює слухати, коли розмовляють дорослі, любить слухати казки, оповіді, вірші. Діти цього віку можуть розуміти не тільки мовлення дорослого, спрямоване на організацію їхніх практичних дій, тобто не тільки інструктивне мовлення, а й мовлення-оповідь, розповідь. Слухання і розуміння мовлення дорослого, в якому міститься повідомлення про явища та предмети, що виходять за межі безпосередньої ситуації, коли спілкування дорослого з дитиною є важливим надбанням, оскільки надає можливість використовувати мовлення як основний засіб пізнання щодо предметів, які недоступні безпосередньому досвіду дитини.

У другому півріччі дітям уже доступне розуміння художніх текстів, оповідань, казок без супроводу наочності. Діти легко запам'ятовують і повторюють за дорослими цілі фрази, римовки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки. Вони легко впізнають предмети незалежно від ситуації, кольору, форми, величини і правильно їх називають. Якщо на другому році життя дорослі могли дізнатися про те, розуміє дитина чи ні, тобто про рівень розуміння здебільшого за емоційно-жестовим, емоційно-руховим мовленням, то відтепер за характером словесних відповідей, їхніх висловлювань. Діти намагаються самостійно порівнювати знайомі предмети, знаходять їх схожість і відмінність

(«кулька як м'ячик, тільки не підстрибує», «яблуко схоже на м'ячик»).

На основі розуміння мовлення дитина починає робити перші самостійні висновки і узагальнення. На кінець третього року життя у дітей з'являється другий ступінь узагальнення: слова, що пояснюють родові поняття: меблі (це і стіл, і шафа, і диван), іграшка (це і м'яч, і лялька, і кубик), фрукти (це і яблуко, і слива, і виноград). Назву дій, ознак дитина передає узагальнено у формі іменника: плавання, біг, білизна тощо.

У зв'язку з цим на третьому році життя суттєво змінюється виховне значення мовлення дорослих. Відтепер за допомогою слова можна попередити негативні дії дитини, викликати спогади, спонукати дитину до різних видів діяльності, формувати узагальнювальні поняття. Діти починають розуміти мораль оповідань, оцінювати поведінку героїв словами «добрий», «гарний», «поганий». Водночас розуміння мовлення на третьому році є ще недосконалим.

Словник. На третьому році життя швидкими темпами розвивається словник. Саме в цьому віці яскраво виражені індивідуальні відмінності в темпах зростання словника, різниця складає до 500 слів. Тому існують різні кількісні дані щодо збільшення словника впродовж третього року життя у різних авторів.

На кінець третього року життя словник дітей становить, за різними даними, від 1000 до 1500 слів.

У словнику дитини є майже всі частини мови, активізується вживання дієслів і займенників. Водночас у словнику дітей цього віку ще переважають іменники, вони складають 50% від усіх слів, що їх уживає дитина, серед них – 36% це слова, що означають назву побутових предметів, 16,5% – об'єкти живої природи. Водночас у мовленні дітей наявна низка помилок у вживанні іменників. З-поміж них: а) неадекватна заміна одного іменника іншим; б) іменники-узагальнення (за формою, кольором); в) слова, які взагалі нічого не позначають; г) вживання дієслова замість іменника; д) замість предмета називають його частину.

На другому місці за кількістю вживання стоять дієслова (більше 30%), хоча в мовленні дітей цього віку ще багато «універсальних» дієслів. Саме тому вихователь повинен збагачувати словник дітей дієсловами, що позначають різні дії (мити, вимити, витирати, варити, готувати, грати, прасувати, лікувати, ставити і т. ін.).

Прикметники (до 12%), які дитина вживає в мовленні, здебільшого характеризують розмір (величину) предмета (великий – маленький) та його колір. Водночас дитина вже починає помічати і передавати в мовленні приналежність предмета певній особі (мамин, татків, бабусин), може передати стан, який відчуває (голодний, мокрий, сонливий), передавати свої естетичні переживання (чистий, брудний, красивий).

Прикметники, як і прислівники (до 6%), тільки починають формуватись у дітей. Так, діти цього віку засвоюють найпростіші форми, недиференційовані просторові, часові та інші відношення, що виражаються словами: там, тут, туди, сюди, потім, тоді, така і т. ін. Вихователь повинен збагачувати словник дітей прикметниками (великий, маленький, червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний, холодний, гарячий, солодкий, кислий, смачний, круглий) і прислівниками (вчора, сьогодні, завтра, далеко, низько, високо).

На третьому році життя спостерігаються три рівні засвоєння слів дитиною.

Перший рівень – дитина розуміє слово, але не використовує його в мовленні.

Другий рівень – дитина впізнає і називає предмет (якість, дію, властивість, ознаку) тільки у звичних сполученнях і умовах (ножиці потрібні, щоб стригти нігті).

Третій рівень – розуміє і правильно використовує слово-назву в будь-яких доступних для розуміння дитини зв'язках і відношеннях.

Активне мовлення. Третій рік характеризується надзвичайною активізацією мовлення дитини. Розширюється коло її спілкування: дитина багато говорить не тільки з

близькими для неї людьми, а й з іншими дорослими та дітьми. Значно підвищується мовленнєва активність в іграх та самостійній діяльності дитини. Зростає інтерес дітей до мовлення дорослих, вони прислуховуються до мовлення, яке безпосередньо до них не звернене. У цей період діти легко запам'ятовують невеличкі віршики й казки, відтворюють їх надзвичайно точно. Запам'ятовування віршів і казок є важливим джерелом розвитку мовлення. Мовлення перетворюється в основний засіб спілкування. Значно розширюється можливість для висловлювань дитини. Не тільки прохання і відповіді на запитання дорослих, але й розповіді про побачене і зроблене, переказування почутого, вимога пояснити, як виконується та чи та дія, стають змістом мовленнєвого спілкування дітей цього віку.

Кінець другого року життя започатковує новий етап у розвитку мовлення. Основним його змістом є засвоєння граматичної структури речень. Значно зростає запас слів – до 1200-1500 слів до кінця третього року життя. У словнику дитини зустрічаються майже всі частини мови; серед речень усі їх типи, складні безсполучникові та сполучникові речення включно. Все це значно активізує мовлення дитини, вона стає «розмовляючою істотою», її мовлення наближується за своєю структурою до мовлення дорослих. Так, на пропозицію дорослого «скажи, повтори», дитина відповідає через 0,4-0,6 сек., тобто так само, як і доросла людина. Відповіді – післядії у дітей цього року життя майже не спостерігаються.

Третій рік життя започатковує період словотворення дітей, у якому особливо яскраво виступає мовленнєва активність. Саме так називається книга відомого російського письменника К. Чуковського «Від 2 до 5», яка починається такими словами:

– Коли Лялі було два з половиною роки, її спитав якийсь незнайомий:

– Ти хотіла б бути моєю донечкою?

Вона велично відповіла:

– Я мамина і більше ніковоїная.

І далі продовжує письменник:

– З великим задоволенням я почув випадково одного разу такий діалог:

– Мені сам папа сказав...

– Мені сама мама сказала...

– А папа (тато) самеє мами. Папа (тато) значно самеє...

[34]. К. Чуковський наводить велику кількість дитячих неологізмів дітей 2-3 років, які охоплюють усі частини мови. Наприклад, іменники: спун, поштаник, піджакет, жукашечка, сердитки, копатка, левіки (пальці на лівій руці), взутка, одетка, мазелін, повзук, луксус, мапа, мокреє, вулиціонер, кусарики, цепля і т. ін.

Дієслова: начаепилась, намакаронила, насупилась, витонула, годинникають, накалюжив, наспалася, насонилась і т. ін.

Прикметники: співальная, роздавітая, дзьобальний, наїдена, напитаая, кусючий, паровитий (гарячий) і т. ін.

Інші частини мови: хтойний, нікавойний, всіхній, задніше, верхніше і т. ін.

Діти найчастіше утворюють три варіанти слів: а) «осколки» слів дорослих, частину якогось слова використовують як ціле слово («пах» – запах; «ліп» – ліпити); б) до кореня одного слова додають закінчення або префікс іншого слова (жукашечка, повзук, відглинити, придрати тощо); в) синтетичні слова, коли одне слово складається із частин двох слів (мапін – мамин і папін (рос.), піджакет – жакет і піджак). Діти третього року життя ще не засвоїли значення багатьох слів, тому так легко створюють нові слова, неправильно пояснюють незрозумілі їм за значенням слова.

Кілька прикладів із книги К. Чуковського про те, як діти пояснюють слова: «козак» – чоловік кози; «фантазер» – випускає фонтани; «ледар» – людина, яка робить дірки в льоду; «вершник» – людина, яка їсть вершки; «село» – там багато солі тощо.

Наводимо ще один приклад з наших спостережень. До Оліної (2 р. 3 м.) мами прийшла подруга. Мати збиралася варити супі з квасолею. На кухонному столі перебирала ква-

солю і розмовляла з подругою. Улюбленим словом «чужої тьоті» було слово «абсурд». На обід прийшов батько, а дівчинка урочисто промовила: «Татку, а в нас сьогодні суп з абсурдом!».

Звідси – педагогічний висновок: у спілкуванні з дитиною цього віку потрібно вживати тільки прості, зрозумілі їй слова.

Мовленнєва активність дитини третього року життя виявляється і в прагненні дітей до римування слів. Діти висловлюють своє бажання і прохання до дорослих пограти з ними у слова.

Проілюструємо прикладами із записів К. Чуковського.

– Трирічна Галинка говорить до своєї матері:

– Мамо, скажи Галюнчик.

– Галюнчик.

– Галя римує:

– Мамунчик.

Мати: Галюха.

Галя: Мамуха.

Мати: Галюшка.

Галя: Мамушка.

Мама: Галище.

Галя: Мамище.

Мама: Галубуха.

Галя: Мамумуха.

Мама: Телефон.

Галя: Барматон тощо.

Інший приклад: «Я промовляю: Сашуля. Саша відповідає: Мамуля. Я кажу: Сашок. Саша: Мамок. Я: Сашенція. Саша: Маменція» [34].

К. Чуковський підкреслює, що римотворчість у двохрічному віці – неминучий етап нашого мовленнєвого розвитку. Безумовно, дорослому слід підтримувати її і розвивати, пропонувати дитині пограти у слова-рими.

На третьому році життя спостерігається у дітей інтерес до складання казок. Ось як про це пише К. Чуковський: «Моя правнучка Машенька вже з 2-х років виявляла своє праг-

нення до казок, до фантастичних уявлень про світ з допомогою слова «немов би».

– Мамо, а що сказала конячка дідуся, немов би?

Або:

– Мамо, а що стілець сказав столу, немов би, коли його відсунули від стола? Він сказав: «Мені без столика сумно, немов би, а столик, немов би заплакав» [34, с. 112].

М. Кольцова також відзначає, що діти на третьому році життя самі починають розповідати казки. Автор наводить кілька записів дитячих казок. Ось деякі з них. Іра Р. (2 р. 8 міс.):

«Жила-була Золота квіточка. А назустріч їй чоловік. «Чому ти плачеш? – «Як же мені бідному не плакати? – Ай-ду-ду, ай-ду-ду, загубив чоловік дугу». До речі і в цьому прикладі ми бачимо прагнення дитини до рими.

Деді Г. (2 р. 8 міс.) розповідала казку про рибку: «Жили-були дід і баба. Вони ходили на озеро і ловили рибу. Закинув дід вудку, а риби немає; закинув потім ще і витяг велику-превелику. Мовить риба не своїм голосом: «Відпусти мене, діду!». А дід їй каже: «У тебе що, чарівного слова немає? Тоді рибка сказала: «Дякую» і дід її відпустив» [9, с. 24].

Як бачимо, у другій половині року в дітей уже зароджується монологічне мовлення, яке потрібно стимулювати запитаннями і розвивати.

Основною формою спілкування у дітей третього року життя, як і на другому році, залишається діалог, діалогічне мовлення.

Діти цього віку використовують такі форми діалогу:

- звернення до інших і відповіді на запитання дорослих;
- діалог між кількома дітьми;
- діалог між дорослим і дитиною.

Для діалогу цього віку є характерним:

– намагання щось повідомити один одному в наказовій формі;

– спостерігається пристосування до партнера, співрозмовника; діти вже можуть вислухати один одного, не перебиваючи;

– по черговість звернення один до одного: перший співрозмовник звертається до партнера, він його вислуховує, а потім відповідає, тобто ми бачимо яскраво виражену форму діалогу.

Водночас діалог дітей третього року життя ще нестійкий, його потрібно підтримувати і розвивати.

Переважаючою формою мовлення у дітей цього віку є ситуативне. Ситуативність, виступає у таких формах: а) дитина або зовсім випускає підмет, або замінює його займенником (він як побіг, а він за ним, він упав, потім встав...), при цьому ніде не йдеться, кому цей займенник належить; б) в одному й тому самому реченні, один і той самий займенник належить різним суб'єктам чи об'єктам (він сказав, а він не дав); в) у мовленні дітей переважають прислівники: там, тут, потім, зараз; г) переважає слово «такий», що супроводжується жестами, мімікою, рухами. Водночас ситуативність залежить від змісту і характеру спілкування, а також від індивідуальних особливостей дітей. При цьому в наочній ситуації ситуативність підвищується, а без наочності, навіть, у дітей третього року життя з'являються перші початкові форми контекстного мовлення.

Отже, на третьому році життя відбувається вдосконалення мовлення дитини як засобу спілкування; насамперед розвивається спілкування дитини з дорослим. Відтепер діти самі привертають увагу дорослих до об'єкта, який їх цікавить, до своєї діяльності, діляться враженнями, запитують, висловлюють судження з приводу того, що вони сприймають. Враховуючи здатність дітей до наслідування мовлення вихователя, педагогу необхідно стежити за своєю мовою. Дорослому не можна уподібнювати свою мову дитячому мовленню, власне, мовлення вихователя повинно бути більш досконалим і за формою, і за змістом висловлювань. Як і на попередньому віковому етапі, дуже шкідливе шаблонне мовлення дорослих, часте повторювання одних і тих самих фраз, пропозицій, одноманітне вживання слів затримує розвиток розуміння мовлення і активного мовлення дитини.

2000

Богущ Алла Михайлівна – відомий український учений, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі освіти; автор понад 750 наукових публікацій, серед яких десятки книг, підручників, навчальних посібників і програм з методики розвитку мовлення дітей раннього і дошкільного віку, фундатор дошкільної галузі української лінгводидактики. Наукова школа: 60 кандидатів, 16 докторів педагогічних наук.

Маліновська Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету, автор понад 100 наукових публікацій з різних аспектів дошкільної освіти.

З питань придбання наших видань
звертатися за адресою:

“Видавничий дім “Слово”
вул. Олешівська, 36, оф. 310,
м. Київ
тел. (044) 462-48-63, 463-64-06
e-mail: vd_slovo@ukr.net
www.slovo.kiev.ua